МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ
«УКРАЇНА»
ВІННИЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра реабілітаційних технологій

Освітня програма «Соціальна робота»
Спеціальність: 231 «Соціальна робота»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ»

Студент _____ Присяжнюк Олександр Олександрович
(підпис)

Науковий
керівник _____ д.політ.н., проф. Давиденко В.В.
(підпис)

Рецензент _____
(підпис)

Допущено до захисту
Т.в.о. завідувача кафедри соціальних технологій
травня 2025 р. Путінцева В.В.
(підпис)

Вінниця – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП……3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ ТА СОЦІАЛЬНО-П

Е

Д

Категорія «діти із неблагополучних сімей» у соціально-педагогічному та **г**

Висновки до розділу 1…….

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ С

2.1. Методика вивчення особливостей батьківсько-дитячих взаємин та **Ц**інювання ризиків виникнення соціального сирітства в сім’ях, що **В**

Й2. Соціально-педагогічні технології профілактики соціального сирітства в **І**

Н3. Профілактика сімейного неблагополуччя в умовах функціонування **І**

Висновки до розділу 2…….

В

В

Н

І

В

К

Д

Л.....

І.....

К

Й

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема сімейного неблагополуччя та підтримки дітей з таких родин залишається актуальною у всі історичні етапи розвитку людства. Вона стосується кожного суспільства, незалежно від його соціального, правового чи культурного розвитку. Попри досягнення у сфері соціальної політики, існування сімей, які не можуть виконувати виховні та захисні функції, залишається поширеним явищем. Тому вивчення причин сімейної дестабілізації та розробка ефективних моделей допомоги дітям є важливим напрямком наукових досліджень і соціальної роботи.

Діти з неблагополучних сімей є об'єктом досліджень у різних галузях: педагогіці, психології, правознавстві, демографії та соціальній роботі. Вивчення цієї категорії вимагає комплексного підходу, оскільки проблеми, з якими стикаються такі діти, багатоаспектні і потребують системної уваги з боку різних інститутів.

Поняття «неблагополучна сім’я» несе негативний підтекст, що підкреслює серйозність проблем, з якими стикаються діти, і важливість втручання суспільства для підтримки цих дітей. Ці діти потребують посиленої уваги з боку науковців, державних органів, освіти та правоохоронних структур. Їхній розвиток потребує комплексного підходу, що включає вивчення причин сімейної дестабілізації та розробку механізмів захисту прав і підтримки.

Неблагополучне середовище суттєво впливає на становлення особистості дитини, її психоемоційний розвиток та здатність засвоювати соціальні моделі поведінки. Діти з таких родин часто демонструють відставання в розвитку, мають емоційні та психологічні порушення, проявляючи агресію, замкненість чи конфліктність. Їхнє соціальне функціонування ускладнене через порушення комунікативних навичок.

Батьки таких дітей потребують комплексної допомоги, яка враховує індивідуальні особливості кожної родини. Це включає оцінку виховних можливостей батьків та психологічних особливостей членів родини. Сучасна

соціальна робота має на меті допомогу дітям адаптуватися та функціонувати в соціальному середовищі. Важливо, щоб на підтримку таких дітей працювали не лише школи, а й органи соціального захисту.

Соціальна робота повинна бути адаптована до змінюваних умов сучасного суспільства. Це вимагає трансформації соціальних практик, які будуть ефективно реагувати на нові виклики. Важливо, щоб взаємодія соціальних працівників з батьками базувалась на принципах співпраці, взаємопідтримки та взаєморозуміння. Тільки так можна створити умови для розвитку дитини та підтримки сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Аналіз останніх досліджень і наукових праць. Проблематиці соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, та їх соціалізації в умовах сучасних викликів присвячено чимало наукових праць. Значний внесок у розробку теоретичних і практичних засад цієї тематики зробили українські науковці: Я. М. Раєвська, В. Р. Ребенок, В. В. Сичова, О. Л. Протас, Л. І. Гуцуляк, М. Завитик, А. Й. Капська, Г. С. Лотанюк, Т. Ю. Іващенко, Л. Оліфіренко, О. Ю. Міхеєва тощо.

Мета дослідження. Визначити ефективні напрями та механізми соціальної роботи з неблагополучними сім’ями, що перебувають у складних життєвих обставинах, з метою профілактики соціального сирітства та збереження сім’ї для дитини.

Завдання дослідження:

— визначити поняття сім’ї у складних життєвих обставинах як об’єкт наукового дослідження;

— з’ясувати поняття діти з соціально неблагополучних родин як окрема соціально-педагогічна група;

— дослідити категорію «діти із неблагополучних сімей» у соціально-педагогічному та адміністративно-правовому контекстах;

— дослідити методику вивчення особливостей батьківсько дитячих взаємин та оцінювання ризиків виникнення соціального сирітства в сім’ях, що перебувають у складних життєвих обставинах;

— з'ясувати соціально-педагогічні технології профілактики соціального сирітства в практиці центрів соціальних служб;

— дослідити профілактику сімейного неблагополуччя в умовах функціонування територіальної громади.

Об’єкт дослідження. Неблагополучні сім’ї, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Предмет дослідження. Форми, методи та технології соціальної роботи, спрямовані на попередження соціального сирітства у сім’ях, що потребують підтримки.

Апробація. За результатами дослідження опубліковано тези доповідей на тему «Соціальна робота з профілактики соціального сирітства неблагополучними сім’ями, які перебувають у складних життєвих обставинах» у Збірнику студентської наукової конференції «Молодь: освіта, наука, духовність» (16 -18 квітня 2025 року, м. Київ).

Результати дослідження можуть бути використані в діяльності Управління соціального захисту населення та охорони здоров’я Липовецької міської ради, а також для подальших наукових досліджень у цій сфері.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи: 52 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

1.1. Сім'ї у складних життєвих обставинах як об'єкт наукового дослідження

Сім'ї у складних життєвих обставинах становлять особливу соціальну категорію, що вимагає уваги як з боку державної політики, так і з боку наукових досліджень. Ці сім'ї зазнають впливу негативних соціально-економічних, психологічних, медичних, правових та інших чинників, що ускладнюють виконання ними основних функцій — виховання дітей, забезпечення емоційної підтримки, соціалізації, матеріального забезпечення тощо. Вивчення таких сімей як об'єкта наукового дослідження є актуальним і багатогранним процесом, який охоплює різні галузі знань: соціологію, психологію, педагогіку, соціальну роботу, право та інші.

У науковому дискурсі поняття «сім'я у складних життєвих обставинах» розглядається як динамічне і комплексне. Зазвичай до таких обставин відносять: матеріальну бідність, безробіття одного або обох батьків, низький рівень освіти, насильство в сім'ї, зловживання алкоголем чи наркотичними речовинами, інвалідність когось із членів родини, соціальну ізоляцію, наявність дитини з інвалідністю, сирітство чи напівсирітство, вимушене переселення, воєнні дії, втрату житла, хворобу або смерть близької людини. Усі ці чинники можуть створювати ситуацію, в якій сім'я не в змозі самостійно подолати труднощі без зовнішньої допомоги [1, с. 25].

Наукове дослідження таких сімей передбачає аналіз причин, форм і наслідків складних життєвих обставин, а також розробку ефективних моделей підтримки. Особливої уваги набуває вивчення впливу негативних обставин на дітей — їх емоційний стан, рівень адаптації, успішність у навчанні, розвиток соціальних навичок. Окрему наукову нішу займають дослідження з питань

втручання фахівців соціальної сфери, які працюють з такими родинами: соціальних працівників, психологів, педагогів, представників ювенальної превенції. Аналізу підлягають ефективність програм соціального супроводу, особливості міжвідомчої взаємодії, індивідуальний підхід у роботі з сім'ями, а також вплив державної соціальної політики на стабілізацію життєвих умов.

У контексті сучасних подій, зокрема воєнного конфлікту в Україні, питання сімей у складних життєвих обставинах набуло ще більшої актуальності. Збільшилася кількість внутрішньо переміщених осіб, сиріт, неповних сімей, родин, де один із батьків мобілізований або загинув. Це вимагає нових підходів до дослідження, які враховують травматичний досвід, потребу у психологічній реабілітації, підтримку батьківського ресурсу та запобігання вторинній травматизації дітей.

З наукової точки зору важливим є також вивчення ресурсів, які допомагають таким сім'ям адаптуватися — це соціальні служби, громадські організації, волонтерські ініціативи, а також самі члени родини, які мають високий рівень стресостійкості чи підтримують одне одного. Наукові дослідження часто мають на меті не лише описати проблеми, а й запропонувати шляхи вирішення: формування державних програм підтримки, удосконалення законодавства, підготовку фахівців для роботи з уразливими родинами, створення профілактичних заходів на місцевому рівні [3, с. 51].

Сім'я є базовим осередком суспільства, який виконує фундаментальну функцію збереження його цілісності та упорядкованості. Вона виступає основним середовищем соціалізації особистості, формуючи її життєві орієнтири, моральні засади та моделі поведінки. Це процес поступового засвоєння людиною норм, цінностей, соціальних ролей і моделей поведінки, що склалися в конкретному культурному та суспільному середовищі, завдяки якому індивід набуває здатності жити й діяти у злагоді з вимогами соціуму.

Сімейний інститут являє собою складну й багатовимірну систему, яка охоплює такі ключові сфери, як шлюбні стосунки, батьківство, а також механізми соціальної підтримки материнства та дитинства. Характерні риси

благополучної сім’ї забезпечують не лише задоволення базових фізіологічних потреб, а й створюють умови для емоційного комфорту, психологічної підтримки та гармонійного розвитку кожного її члена.

Науковці виокремлюють низку ключових характеристик, притаманних здоровій сім’ї. Серед них — щире й відкрите спілкування між родичами, взаємна емоційна й практична підтримка, дотримання принципів поваги у стосунках, відповідальне ставлення до догляду за дітьми чи непрацездатними членами родини. Також важливими ознаками є наявність сімейних традицій і ритуалів, спільне проведення дозвілля та глибоке відчуття єдності й належності до родинного кола [8, с. 95].

Кризові ситуації в сім’ї — природна складова її життєвого циклу, що неминуче виникає у процесі спільного існування. Їхніми джерелами можуть бути як матеріальні труднощі, так і напруженість у взаєминах між членами родини, серйозні проблеми зі здоров’ям, чи значні зміни у звичному укладі сімейного життя. Такі обставини вимагають адаптації, переосмислення ролей і пошуку нових шляхів взаєморозуміння.

Згідно з положеннями Закону України «Про соціальні послуги», до вразливих верств населення належать особи та родини, які через сукупність несприятливих зовнішніх або внутрішніх обставин перебувають під підвищеним ризиком опинитися в складних життєвих ситуаціях. Такі умови суттєво ускладнюють здатність самостійно долати життєві виклики та забезпечувати базові потреби, що й обумовлює необхідність своєчасного соціального втручання та підтримки.

Соціально вразливими категоріями населення або групами ризику вважаються ті особи чи соціальні спільноти, які мають підвищену ймовірність зазнати негативного впливу з боку соціальних, економічних або екологічних факторів. У порівнянні з іншими верствами суспільства, вони менш захищені від несприятливих життєвих умов і мають обмежені ресурси для їх подолання.

До таких категорій можуть належати особи з обмеженими фінансовими можливостями, люди без постійного місця проживання, особи з інвалідністю,

ветерани, діти, які перебувають в інституційних закладах, мігранти, постраждалі від насильства, представники етнічних меншин, а також ті, хто має проблеми зі здоров'ям чи психічні розлади.

У Швеції до категорії вразливих верств населення відносять людей з інвалідністю, когнітивними порушеннями (зокрема деменцією), психічними розладами, а також осіб, які не володіють шведською чи англійською мовами. До цієї групи також потрапляють соціально ізольовані громадяни, ті, хто мешкає в умовах, що загрожують безпеці, або належать до соціально стигматизованих спільнот [9, с. 221].

В Естонії до вразливих категорій населення відносять дітей (до 18 років), осіб похилого віку (від 65 років), людей з хронічними захворюваннями, а також родини з низьким рівнем доходу та жителів віддалених, малонаселених територій.

Порівнюючи підхід України до визначення вразливих груп з міжнародною практикою, можна дійти висновку, що в Україні до таких груп відносять осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах. У інших країнах підхід до визначення вразливих груп часто є більш спрощеним і базується на одному факторі, наприклад, расі чи статі. Одним із наслідків належності до категорії «вразливих груп» є соціальна ізоляція або виключення з певних аспектів суспільного життя.

Соціальна ексклюзія означає ситуацію, коли індивіди позбавлені можливості активно залучатися до економічних, соціальних, політичних та культурних процесів суспільства. У міжнародному контексті складні життєві обставини визначаються через підвищену уразливість окремих соціальних груп.

Фактори вразливості можуть включати вік, економічний та соціальний статус, доходи, географічне розташування, етнічну належність, мову та стать. Кожна держава має своє власне тлумачення терміну «вразлива група» або «вразливість», а також визначає фактори, що сприяють цьому становищу [3, с.

Вразливі сім'ї часто мають обмежену здатність до саморефлексії та аналізу своїх проблем. Вони не здатні чітко визначити цілі для покращення свого життя та досягати реальних результатів. Часто їм важко висловлювати свої потреби та розуміти причини сімейних труднощів. Такі родини можуть перебувати в стані постійної агресії, де домінують напруженість і конфлікти, що заміщують емоції підтримки, уваги та любові між членами родини. Сім'я, яка має ознаки вразливості, але володіє внутрішніми ресурсами або отримує підтримку від близьких чи фахівців, має можливість подолати труднощі вчасно і знову ефективно виконувати свої функції. Проте вразливі сім'ї можуть перейти в стан, коли опиняються в складних життєвих обставинах.

Якщо своєчасно не надати кваліфіковану допомогу, а також при наявності проблем у соціально-економічній, психологічній або біологічній сферах життя. Соціально-економічні труднощі можуть мати значний вплив на родини, спричиняючи кризові ситуації в їхньому повсякденному житті.

Проблеми можуть переплітатися і посилювати одна одну, формуючи важкі обставини для родин і збільшуючи ймовірність виникнення кризових ситуацій. Допомога та втручання від соціальних служб, громадських організацій і державних установ можуть відігравати ключову роль у зменшенні негативних наслідків цих проблем для родин. Біологічні фактори ризику мають значний вплив на здоров'я людини та її схильність до різноманітних хвороб.

Сучасне соціально-економічне становище суспільства перебуває в стані значної вразливості. Зростання негативних явищ веде до збільшення числа родин, які опиняються у складних життєвих ситуаціях.

«Сім’я, яка знаходиться у складних життєвих обставинах, — це родина, що втратила здатність ефективно виконувати свої виховні функції через обставини, які порушують звичний хід життя її членів, і з якими вона не в змозі впоратися без зовнішньої допомоги».

Проблема сімей, де діти залишаються без батьківської опіки, є важливою для держави, що вживає заходи щодо реформування системи опіки та запобігання розміщенню дітей в інтернатних закладах. Зокрема, в Україні

завдяки впровадженню системи гейткіпінгу проводиться оцінка потреб і умов життя дитини, планується і надається підтримка в громаді, що попереджає потребу в направленні дітей до інтернатних установ. Крім того, система сприяє поверненню дітей з інтернатів до біологічних сімей або влаштуванню їх в сімейні форми виховання, такі як опіка, усиновлення, прийомна сім'я або дитячий будинок сімейного типу. Важливим аспектом є також допомога дітям у підготовці до самостійного життя [13, с. 77].

Одним із шляхів подолання факторів, що призводять до виникнення складних життєвих обставин у родині, є розвиток відповідального батьківства.

Зростає необхідність посилення адміністративної та кримінальної відповідальності батьків і інших законних представників за невиконання обов'язків щодо виховання та догляду за дітьми. Також важливо запровадити норми, що забезпечують обов'язкове надання соціальних послуг родинам, які опинилися у кризових ситуаціях, а також сприяти розвитку інфраструктури для батьків з малолітніми дітьми, зокрема через створення дитячих кімнат для тимчасового догляду за дітьми, що працюють особами.

В Україні функціонує мережа притулків для постраждалих від домашнього насильства, а також розроблені програми профілактики. Крім того, існують консультативні центри, які надають психологічну та соціальну підтримку жертвам насильства.

Розлади поведінки є важливою проблемою, оскільки вони впливають на основні процеси соціалізації дитини, формування її особистості, здатність встановлювати здорові міжособистісні стосунки та усвідомлювати соціальні цінності.

Сім'ї, де діти вчинили правопорушення або перебувають на внутрішньошкільному обліку, відносяться до категорії сімей, що опиняються в групі ризику щодо потрапляння в складні життєві обставини [11, с. 39].

Ключовим є попередження виникнення серйозних ризиків для дітей та підлітків з розладами поведінки, як у сфері психічного здоров'я, так і в контексті їхньої академічної, професійної та соціальної самореалізації.

Тому надзвичайно важливо забезпечити своєчасне виявлення та направлення дітей з поведінковими розладами до відповідних фахівців для надання необхідної допомоги.

У вирішенні цієї проблеми активно залучені навчальні заклади, тому діти з поведінковими труднощами ставляться на внутрішній облік у школах.

Соціальні працівники, працюючи з дітьми з групи ризику та надаючи підтримку сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах і не здатні створити належні умови для виховання дітей, забезпечують спеціалізовану допомогу, включаючи психологічну підтримку.

В Україні існує проблема сімей, де один із членів перебуває в місцях позбавлення волі. Держава гарантує право засуджених на підтримку сімейних зв'язків, тому забезпечується можливість збереження контактів між ув'язненими та їхніми родинами, які залишаються на волі.

Перебування особи в умовах ізоляції обмежує її можливості щодо виховання дітей, впливу на розвиток родинних стосунків та участі в прийнятті важливих рішень для сім'ї. Зростає необхідність мінімізації негативного впливу на родину, сприяння соціальній адаптації осіб, які повернулися з ув'язнення, а також їх успішній реінтеграції в суспільство [5, с. 89].

Сьогодні існує багато різних видів залежностей, що мають психофізіологічний характер. Внаслідок цього сім'ї, в яких є люди, залежні від наркотичних чи алкогольних речовин, часто потрапляють у складні життєві обставини. Особа, яка страждає від залежності, часто стає джерелом проблем для всієї родини. Для ефективної роботи з залежними станами важливо включати в процес лікування усіх членів родини.

Внаслідок воєнних дій значно зросла кількість осіб з інвалідністю, як серед цивільного населення, зокрема дітей, так і серед військових. Це посилює проблеми сімей, у яких є члени з інвалідністю, створюючи додаткові труднощі для їхнього функціонування та адаптації.

Важливо зазначити, що підтримка інклюзії осіб з інвалідністю в усіх сферах життя може стати важливим кроком до зменшення рівня безробіття в

Україні, а також сприятиме розвитку більш свідомого та толерантного суспільства.

Загалом, в умовах сучасної соціально-економічної ситуації в Україні спостерігається зростання числа родин, що опинилися в кризових обставинах. Сім’я, яка опинилася в складних життєвих обставинах, є багатогранною категорією, що охоплює різні типи родин та осіб, які потребують підтримки з боку держави.

Отже, система соціальної роботи з родинами, дітьми та молоддю орієнтована на виявлення найефективніших шляхів розв'язання їхніх проблем.

Діти з соціально неблагополучних родин як окрема соціально-педагогічна група

Термін «сімейне неблагополуччя» часто зустрічається в повсякденному житті. Представники різних наукових дисциплін, таких як соціологія, педагогіка та кримінологія, займаються вивченням цієї проблеми. Проте досі не існує єдиного визначення та підходу до вирішення цієї ситуації.

Сьогодні спостерігається тенденція до «відчуження» неблагополучних сімей від загального соціального контексту, що набуває особливої актуальності в умовах економічної нестабільності та розпаду соціальних інститутів і структур.

Ситуація, що складається, зумовлена зростанням числа сімей, які не отримують необхідної підтримки та послуг соціального захисту від держави. Громадськість часто схильна вдаватися до адміністративних заходів щодо сімей, де є проблеми з алкоголізмом, або ж покладатися на втручання правоохоронних органів та журналістів [2, с. 231].

Робота з такими сім'ями та їхніми дітьми часто носить епізодичний, а не системний характер, і обмежується рейдами, перевірками та окремими благодійними акціями, замість комплексної підтримки.

Сімейне середовище має вирішальне значення для розвитку особистості, при цьому важливі не лише взаємини між дитиною та батьками, але й стосунки між самими дорослими членами родини. Часті сварки, конфлікти, обман та деспотизм серед батьків можуть призводити до порушень у нервовій системі дитини і серйозно впливати на її психічне здоров'я.

Кризові процеси у розвитку сім'ї та зростання кількості неблагополучних родин є результатом вищезгаданих проблем і свідчать про дезорганізацію сімейних відносин. Неблагополучна сім’я — це така родина, яка з різних причин втратила здатність ефективно виконувати виховні функції, що призводить до створення несприятливих умов для розвитку і виховання дітей.

Невідповідні умови життя та виховання в таких родинах можуть спричинити розвиток негативних рис у дітей, включаючи педагогічну занедбаність, жорстоке виховання, а також проблеми, пов'язані з алкоголізмом, аморальною поведінкою та правопорушеннями серед підлітків [4, с. 28].

Термін «благополуччя сім’ї» є загальним і може бути тимчасовим. Благополучна родина іноді може перейти в категорію явно або приховано неблагополучних сімей. З цього можна зробити висновок, що важливо постійно працювати над профілактикою сімейних проблем.

У роботі з такими родинами ключову роль відіграють соціальні працівники та соціальні педагоги. Вони працюють безпосередньо з сім'єю та її оточенням, створюючи умови для стабільності та благополуччя родини. Така діяльність допомагає родині здобути позитивний соціальний досвід та засвоїти важливі соціальні цінності.

Загалом, соціальний педагог відіграє ключову роль у підтримці сімей, які опинились у складних життєвих обставинах. Завданням соціального педагога є не лише надання безпосередньої допомоги, а й сприяння зміцненню сімейних зв'язків, запобігання порушенням прав людини та девіантній поведінці, а також пропагування здорового способу життя та соціальних цінностей. Для ефективного виконання цих функцій соціальний педагог здійснює комплексну

діяльність, спрямовану на попередження та вирішення проблем у сім'ї. У таблиці 1.1. ми можемо спостерігати основні обов'язки соціального педагога, які є важливими етапами в роботі з неблагополучними родинами (див. табл. [10, с. 7].

Таблиця 1.1

Обов'язки соціального педагога у роботі з неблагополучними сім'ями

№	Обов'язки соціального педагога	Пояснення діяльності
	Виявлення випадків порушення прав у родині	Збір інформації про порушення прав членів родини та інформування відповідних органів для вжиття зах

		одів
	Запобігання девіантній поведінці та порушенням прав	Вжиття заходів для запобігання повторення девіантної поведінки, а також порушень прав у сім'ї та громаді.
	Пропагування здорових сімейних стосунків і способ	Поширення інформації про гармонійні сімейні відноси ни

	у життя	та здоровізвичкиякосновиблагополуччяродини
	Освітні заходи з правових та психологічних питань	Проведення навчальних програм для населення з правових аспектів сім'ї, шлюбу та прав людини, психолого-педагог

		ічних заад.
	Сприяння розвитку комунікації у родині	Організація заходів, що сприяють покращенню взаєморозуміння між членами неблагополучної родини та іншими сім'ями, що переживають схожі труднощі.
	Надання доп	Допомога в орг

	омоги у функціонуванні родини	анізації побутової діяльності сім'ї, підтримка в реалізації потенціалу членів родини та створення сприятливих умов для їх розвитку.

Найбільшу увагу з боку соціальних служб повинні отримувати сім’ї, які потребують соціально-педагогічної та соціально-психологічної підтримки. Ці сім’ї можна класифікувати за різними типами залежно від їх здатності виконувати виховну функцію.

Неблагополучними є сім’ї, які з різних причин повністю або частково втратили свої здатності до виховання. У таких сім'ях виникають як об’єктивні, так і суб'єктивні умови, які стають на заваді належному вихованню дітей.

Для таких сімей характерні певні негативні ознаки: батьки можуть зловживати алкоголем або наркотиками, вести аморальний спосіб життя, порушувати морально-правові норми суспільства, що включає різні види правопорушень; вони мають низький морально-культурний рівень; часто це неповні родини, де існують стійкі конфлікти між батьками [7, с. 135].

Таким чином, за визначенням української дослідниці Н. Волкової, неблагополучною вважається та сім’я, яка з різних об’єктивних чи суб’єктивних причин втратила здатність належним чином виконувати виховну роль, що призводить до створення несприятливих умов для розвитку та виховання дитини.

Зовні благополучні сім'ї можуть допускати суттєві помилки в процесі виховання дітей через недостатній рівень педагогічної культури та відсутність необхідних знань у цій сфері.

Крім того, ці помилки та недоліки в сімейному вихованні не є одноразовими, а мають стійкий характер. Іншими словами, в таких сім'ях регулярно ігноруються важливі педагогічні принципи та норми.

До цієї категорії можна віднести сім’ї в яких (див. табл. 1.2) [12, с. 225].

Таблиця 1.2

Характеристики сімей з проблемами у вихованні дітей

Характеристика сім'ї	Опис
Формальне спілкування батьків з дітьми	Батьки не проявляють справжнього інтересу до життя дитини, спілкування має формальний характер.
Відсутність спільних вимог до дитини	Батьки не узгоджують свої вимоги та підходи до виховання, що призводить до непослідовності.
Безконтрольність за успішністю та поведінкою дитини або однобічний контроль	Батьки не контролюють або контролюють лише одну сторону життя дитини (наприклад, тільки успіхи в навчанні чи тільки поведінку).
Надмірна батьківська любов	Батьки можуть перебільшувати увагу та турботу, що призводить до створення нездорових емоційних залежностей.
Ігнорування вікових та індивідуально-психологічних особливостей дитини	У вихованні не враховуються індивідуальні потреби та особливості розвитку дитини.
Перебільшена суворість у вихованні, застосування фізичних покарань	Батьки застосовують надмірну суворість, фізичні покарання або інші форми насильства.

Насильство стосовно жінок і дітей	В сім'ї можуть мати місце випадки фізичного, психологічного чи емоційного насильства.

Дисфункція сім'ї має серйозний вплив на розвиток особистості дитини. Виховання в атмосфері негативного емоційно-психологічного клімату призводить до того, що дитина рано втрачає потребу в спілкуванні з батьками. Вона може стати егоїстичною, замкнутою, конфліктною, впертою, з низькою або завищеною самооцінкою. Це може спричинити розвиток озлобленості, недовіри до своїх можливостей, відсутності впевненості в собі, порушень дисципліни, схильності до втеч з дому або бродяжництва, а також інших негативних проявів [14, с. 58].

Таким чином, вищезгадані тенденції чітко вказують на те, що діти з неблагополучних сімей мають набагато більше ризиків стати частиною соціальних груп з негативними рисами, такими як важковиховуваність, злочинність, наркозалежність чи бродяжництво, порівняно з дітьми, що виховуються в стабільних та здорових сім’ях.

Категорія «діти із неблагополучних сімей» у соціально-педагогічному та адміністративно-правовому контекстах

Соціальна підтримка різних верств населення становить невід’ємну частину впровадження ефективної соціальної політики в будь-якій розвиненій та правовій державі. Сучасна соціальна політика покликана забезпечити всебічний розвиток особистості та сприяти її гармонійному становленню. Її головне завдання — створити умови, за яких людина може повноцінно реалізовувати себе, відчувати відповідальність за власне життя, а також задовольняти ключові потреби, інтереси та життєво важливі запити.

Сутність соціальної політики держави полягає в ефективному узгодженні особистих інтересів громадян із потребами суспільства та стратегічними пріоритетами держави, що реалізується на найвищому рівні управління [11, с. 41].

Такий вектор розвитку узгоджується з основною метою побудови сучасної демократичної, соціальної та правової держави, статус якої закріплений за Україною в Основному Законі.

Основоположними цінностями української державності є особистість, її права та свободи, а їхнє забезпечення, захист і розвиток мають виступати головною метою діяльності органів державної влади.

На сучасному етапі становлення ефективної соціальної політики в Україні спостерігаються значні труднощі та суперечності. Це зумовлено як впливом посттоталітарної спадщини, так і недостатнім розвитком демократичних інституцій, а також низьким рівнем загальної, політичної та правової культури у значної частини населення.

Сім'я, як один із ключових соціальних інститутів, перебуває в тісному взаємозв'язку з суспільством та постійно зазнає впливу змін, що відбуваються в соціальному, економічному та культурному середовищі.

Отже, суспільні проблеми та кризові явища неминуче відображаються на стані сім'ї, яка є не лише фундаментальною ланкою соціальної структури, а й однією з найбільш уразливих до зовнішніх впливів. Сім'ї, що належать до групи соціального ризику, — це вразливі родини, які внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних обставин неспроможні самостійно впоратися з життєвими труднощами та потребують постійної соціальної допомоги, підтримки й фахового супроводу [6, с. 71].

У разі відсутності соціального супроводу, кризові процеси в уразливих сім'ях можуть загострюватися, що з великою ймовірністю призведе до їх розпаду або перетворення на неблагополучні. Жодна родина не повинна залишатися осторонь уваги суспільства, адже своєчасна допомога є ключем до стабільності й благополуччя.

У правовій системі України сім’я є однією з основних соціальних цінностей. Конституція країни гарантує захист сім’ї, дитинства, материнства та батьківства, визначаючи їх як охоронювані державою інститути.

У Національній програмі «Діти України» підкреслюється, що сім’я є основним середовищем для розвитку дитини, як фізично, так і психічно та соціально. Вона також відповідає за забезпечення необхідних умов для цього розвитку та матеріальної підтримки.

Усі державні та громадські організації зобов'язані підтримувати зусилля батьків або осіб, які виконують їхні обов'язки, для створення належних умов, необхідних для виховання, освіти та розвитку здорової дитини [14, с. 59].

Згідно із Законом України «Про державну допомогу сім’ям з дітьми», який був прийнятий 23 листопада 1992 року, передбачено забезпечення мінімального рівня підтримки для сімей з дітьми. Розмір цієї допомоги визначається з урахуванням кількості членів сім'ї, віку та здоров'я дітей, рівня доходу родини та інших факторів.

Відповідно до законодавства України, система соціального захисту базується на наданні соціальних послуг та забезпеченні матеріальної підтримки.

Згідно з документальними даними, соціальні послуги поділяються на три основні категорії: соціальна профілактика, яка передбачає запобігання потраплянню особи чи сім'ї у складні життєві обставини; соціальна підтримка, що сприяє подоланню таких обставин; та соціальне обслуговування, яке полягає у мінімізації негативних наслідків складних ситуацій для особи або сім'ї, підтримці їхнього соціального статусу та сприянні інтеграції у громадське середовище.

Сім’ї, які опинилися у складних життєвих обставинах, можуть отримувати різноманітні послуги, серед яких: догляд і виховання, соціальний супровід, кризова підтримка, програми підтриманого проживання, соціальна адаптація, інтеграція та реінтеграція, а також натуральна допомога у вигляді продуктів харчування, предметів особистої гігієни, засобів для прибирання,

засобів догляду, одягу, взуття та інших необхідних речей, а також організація харчування [15, с. 210].

У міжнародних правових актах поширене вживання поняття «вразливі сім'ї», яке охоплює кращі світові підходи до соціальної підтримки родин із дітьми та встановлює стандарти захисту прав дитини. Серед основних міжнародних документів, що регламентують захист прав дитини, варто виокремити «Загальну декларацію прав людини», «Декларацію прав дитини» та «Конвенцію про права дитини». Ці акти закладають фундаментальні принципи забезпечення добробуту та правового захисту дітей на глобальному рівні.

Соціально-економічні умови на початку XXI століття створюють несприятливе тло для формування здорового морального середовища, необхідного для належного виховання дітей та молодого покоління.

Несприятливі життєві обставини та фінансові труднощі родин негативно впливають на атмосферу в сім'ї, спричиняючи напруження у взаєминах між її членами. У результаті погіршується організація освітнього процесу в школі, а також знижується активність дітей у відвідуванні гуртків та інших позашкільних розвиваючих закладів.

У результаті таких негативних тенденцій спостерігається зростання кількості дітей та підлітків, чия поведінка порушує встановлені моральні та правові норми. Все більше молодих людей опиняються поза системою освіти й праці. Набирає обертів підліткова злочинність, темпи зростання якої випереджають загальні показники кримінальної активності в суспільстві [10, с. 12].

Серед основних чинників, що спричиняють правопорушення та злочини серед неповнолітніх, можна виокремити несприятливі життєві умови, матеріальну скруту в родині, відсутність належного нагляду з боку дорослих, низький рівень педагогічної підготовки батьків, професійну невідповідність освітян, а також загальну байдужість до потреб і проблем дітей. Усі ці

обставини у сукупності створюють сприятливе підґрунтя для зростання рівня підліткової злочинності.

Діти нерідко опиняються на вулиці, де змушені шукати підтримку та приналежність у неформальних групах, які здебільшого мають негативну або навіть кримінальну спрямованість. Особливо тривожною є тенденція до зростання кількості злочинних угруповань, зокрема вимагачів, що проникають у середовище навчальних закладів.

Сучасне суспільство, попри свій розвиток, не забезпечує достатніх умов для повноцінної реалізації потенціалу підлітків, які лише розпочинають процес своєї соціалізації.

Більшість підлітків, які вступають до коледжів, не мають чіткого розуміння важливості здобуття освіти. Дані анкетування свідчать, що значна частина міських школярів обрала навчальний заклад переважно під впливом порад батьків, а не власного усвідомленого вибору.

Студенти з сільської місцевості часто сприймають вступ до коледжу як можливість здобути незалежність і втекти від батьківського контролю. У той час як міські підлітки залишаються під значним впливом родини, виховна функція щодо сільських студентів значною мірою переходить до освітнього колективу коледжу, який бере на себе відповідальність за їх адаптацію та підтримку [18, с. 275].

Початок навчання для студента, який щойно вступив до вищого навчального закладу, вимагає не тільки значних зусиль і базових знань, але й істотних змін у його підході до освіти та розвитку.

Зростання числа студентів, які опиняються в групах ризику, є серйозною проблемою. До соціально незахищених категорій відносяться студенти-сироти, особи, позбавлені батьківського піклування, студенти з інвалідністю, а також ті, хто походить з малозабезпечених чи неблагополучних сімей. До цієї групи також належать студенти, схильні до правопорушень.

Негативні психологічні та соціальні наслідки виникають у дітей, які не мають належних умов для повноцінного розвитку.

Основною характеристикою дітей «групи ризику» є те, що вони вимагають спеціального підходу, проте з різних обставин, що часто не залежать від них, потрапляють у складні та кризові ситуації.

Багато з цих дітей не усвідомлюють своїх проблем або не хочуть їх обговорювати. Вони часто не сприймають поради чи допомогу від дорослих. Однак своєчасна підтримка могла б допомогти їм подолати труднощі, змінити їхній світогляд, знайти нове розуміння сенсу життя та кардинально змінити його [18, с. 279].

В Україні близько 100 тисяч дітей залишилися без даху над головою. Переважно це діти, яких батьки залишили, вони покинули свої родини чи дитячі установи, і тепер не мають постійного місця для проживання.

Діти стають бездомними, коли в їхніх родинах поширені такі негативні явища, як алкоголізм, наркоманія або інші форми аморальної поведінки та способу життя. Через ці обставини діти змушені жити в умовах крайньої небезпеки: вони проводять час на вулицях, в підвалах, шукають укриття в каналізаційних колодязях чи на теплотрасах, займаються жебракуванням, крадіжками та іншими протиправними діями.

Проблемами дитячої безпритульності та бездоглядності займається широка група фахівців з різних галузей, включаючи науковців, юристів та викладачів, які роками присвячують свої дослідження і наукові праці вивченню цих соціальних явищ.

За статистикою ООН, у світі налічується близько 150 мільйонів безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, і їх число продовжує зростати. Приблизно 40% цих дітей не мають постійного житла, а решта змушені працювати на вулицях, аби забезпечити свої родини.

За словами української дослідниці І. Долі, основними факторами, що сприяють дитячій безпритульності та бездоглядності, є: неспроможність батьків належно виховувати своїх дітей через матеріальні труднощі або безвідповідальність, застосування жорстоких методів виховання, недосконаліть реабілітаційно-профілактичної роботи в дитячих притулках

(школах-інтернатах, спеціалізованих школах), а також безробіття, алкоголізм батьків і зростання цін на основні товари, у тому числі дитячі [19, с. 57].

Вітчизняні дослідники Н. Стрельнікова та Н. Падун стверджують, що сучасні родини часто не в змозі самостійно вирішити проблеми, пов'язані з вихованням і розвитком своїх дітей.

Батьки, не маючи належних знань про сімейне виховання та особливості розвитку дитини на різних етапах її життя, часто приймають рішення на основі власних уявлень, що призводить до інтуїтивного та неструктурованого підходу до виховання.

Отже, неблагополучні сім’ї — це родини, які з різних причин не можуть забезпечити належне виховання своїх дітей і створюють умови, що негативно впливають на їхнє подальше виховання та розвиток. В результаті цього зростає кількість дітей, які обирають негативний спосіб життя, починають вживати тютюн, алкоголь та наркотики, що часто призводить їх до правопорушень та кримінальних діянь.

Такий тип поведінки часто є наслідком відтворення моделей життя в родині або ж захисною реакцією на сімейні труднощі. Для боротьби з поширенням неблагополучних сімей, на законодавчому рівні були розроблені механізми виявлення, корекції та запобігання цього негативного явища.

Негативні умови, що заважають нормальному розвитку дитини, ускладнюють формування її особистості, що призводить до збільшення числа груп ризику. Щоб зупинити швидке зростання вразливих категорій, важливо орієнтувати роботу соціальних працівників і педагогів не лише на дитину, але й на сім'ю, яка її виховує.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА ТА ПОДОЛАННЯ СІМЕЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ

2.1. Методика вивчення особливостей батьківсько-дитячих взаємин та оцінювання ризиків виникнення соціального сирітства в сім'ях, що перебувають у складних життєвих обставинах

Згідно з теоретичним підходом, соціально-педагогічну профілактику соціального сирітства можна визначити як сукупність заходів, орієнтованих на запобігання та подолання соціальної вразливості дітей, які можуть опинитися в ситуації сирітства.

Основна мета цієї профілактики полягає в забезпеченні умов для всебічного фізичного, психічного та соціального розвитку дітей, а також у наданні підтримки сім'ям для стабільного виконання їхніх функцій.

Для досягнення цієї мети ми обрали такі методи:

– Для оцінки ставлення батьків до виконання своїх обов'язків ми використали тест-опитувальник «Стратегії сімейного виховання», який був проведений з кожною родиною (Додаток А).

— Для оцінки ставлення батьків до виконання своїх обов'язків ми використали тест-опитувальник «Стратегії сімейного виховання», який був проведений з кожною родиною.

— Для оцінки рівня взаємовідносин між батьками та дітьми був використаний тест-опитувальник батьківського ставлення за методикою Варги-Століна (Додаток Б).

Експериментальною базою нашого дослідження було обрано Комунальний заклад «Липовецький навчально-виховний комплекс: спеціальна загальноосвітня школа-інтернат І–ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад Вінницької обласної Ради». Цей заклад забезпечує освітні

послуги для дітей з особливими освітніми потребами, зокрема для дітей з порушеннями слуху. Школа-інтернат має повний цикл навчання — від дошкільного відділення до старших класів, що дозволяє здійснювати комплексний підхід до виховання та соціалізації учнів. Для виявлення важливих аспектів сімейних відносин для кожного з батьків було проведене опитування, в якому вони визначали свої основні сімейні цінності.

Існує безліч факторів, що спричиняють потрапляння сімей у складні життєві ситуації, які, в свою чергу, ведуть до негативних наслідків і створюють несприятливі умови для розвитку дітей.

Було проведено педагогічне спостереження, яке базувалося на аналізі звітної документації, що дозволило визначити головні причини, через які сім'ї, що потрапили в складні життєві умови, потребують соціального супроводу. Ці фактори стали основою для подальшого дослідження.

У кожній родині було проведено опитування з метою вивчення ставлення батьків до їхніх обов'язків. Для цього був застосований тест-опитувальник «Стратегії сімейного виховання».

Для визначення пріоритетних сімейних цінностей ми розробили анкети, в яких батьки зазначали, що є для них найважливішим у родинних стосунках. Після проведення тесту «Стратегії сімейного виховання» були отримані результати, представлені в таблиці 2.1 [17, с. 98].

Таблиця 2.1

Результати тесту «Стратегії сімейного виховання»

Стиль виховання	Відсоток (%)
Авторитетний стиль	
Автори	

тарний стиль	
Ліберальний стиль	
Індиферентний стиль	

Домінування індиферентного стилю виховання вказує на відсутність глибокої зацікавленості батьків у розвитку й добробуті дитини. Вони не приділяють належної уваги вихованню, оскільки зосереджені на вирішенні власних проблем та життєвих труднощів, які здаються їм важливішими.

У більшості випадків дитина змушена самостійно долати свої труднощі, не сподіваючись на підтримку з боку батьків. Лише у 5% опитаних родин спостерігається високий рівень освіченості та моральної відповідальності з боку батьків, які активно беруть участь у вихованні дитини, водночас забезпечуючи їй необхідний простір для самостійності та гармонійного розвитку [21, с. 107].

З метою виявлення характеру взаємин між батьками та дітьми було використано тест-опитувальник батьківського ставлення за методикою Варги–Століна.

Цей опитувальник містить 61 твердження, з якими батьки мають висловити згоду або незгоду. Методика спрямована на виявлення особливостей ставлення батьків до виховання дитини та характеру їхнього спілкування з нею.

Під батьківським ставленням розуміють сукупність емоцій, які дорослі відчувають до своєї дитини, а також типові моделі поведінки, що проявляються у процесі взаємодії та виховання.

У результаті проведеного опитування вдалося з'ясувати такі ключові тенденції [22, с. 75]:

1. У багатьох батьків простежується схильність до інфантилізації дитини — вони не надають їй достатньої самостійності, виявляють недовіру до її рішень і засуджують за помилки чи невдачі, що негативно впливає на розвиток впевненості й самостійності дитини.

Унаслідок цього батьки прагнуть убезпечити дитину від будь-яких труднощів, здійснюючи надмірний контроль над її діями. Це підтверджується високим відсотковим показником за V шкалою «Маленький невдаха» — 24,9 %, що свідчить про недовіру до здатності дитини самостійно долати життєві виклики.

2. У ставленні батьків до дитини чітко простежується авторитарний підхід — дорослі наполягають на суворій дисципліні та беззаперечному виконанні встановлених ними вимог. Батьки прагнуть повністю підкорити дитину своїй волі, ігноруючи її думки та потреби, не намагаючись зрозуміти її точку зору. Це підтверджується високим відсотковим показником за IV шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» — 21,1% [20, с. 89].

3. У більшості батьків спостерігається помірний рівень схильності до симбіотичних стосунків з дитиною. Вони прагнуть задовольнити її потреби та створити емоційну єдність, але не завжди роблять це в повному обсязі. Це знайшло підтвердження в результатах за третьою шкалою «Симбіоз», де відсотковий показник склав 19,3%.

Незважаючи на те, що батьки не проявляли емоційного відторгнення до своїх дітей, вони все ж намагалися прийняти та зрозуміти їх. Це було підтверджено результатами дослідження, де рівень процентного показника за шкалою «Прийняття нехтування» склав 13,6%.

На жаль, батьки продемонстрували відносно низький рівень за першою шкалою «Кооперація», що склав 21,1%, що вказує на те, що це не є найпоширенішим соціально бажаним типом батьківського ставлення.

Зібрані результати були занесені до таблиці 2.2 «Оцінка батьківського ставлення» [19, с. 58].

Таблиця 2.2

Результати батьківського ставлення

Стилі батьківського ставлення	Отримані результати, %
«Маленький невдаха»	
«Авторитарна гіперсоціалізація	
«Симбіоз»	
«Прийняття нехтування»	
«Кооперація	

У сучасних соціально-економічних і політичних умовах змінюються ціннісні орієнтації населення, зокрема ті, що стосуються родини, що є частиною загальної трансформації системи особистісних цінностей. Сучасне суспільство переживає період, коли певні цінності вже втрачені, а нові ще не сформовані.

Отже, після проведення дослідження щодо визначення сімейних цінностей у родинах, які потрапили в складні життєві обставини, респонденти різної статі продемонстрували такі результати. За результатами дослідження, найбільш важливими сімейними цінностями для жінок є: «наявність власного житла» (17,5%), «кохання» (14,9%), «спокій і затишок у родині» (14,4%), «власний зовнішній вигляд» (12,3%), «щастя дітей» (10,8%), «власне здоров'я» (9,9%), «матеріальне забезпечення сім'ї» (6,5%), «порозуміння з дітьми» (5,7%), «відвертість у взаєминах» (4,6%), «задоволення сексуальних потреб» (3,4%). У чоловіків, в свою чергу, порядок пріоритетів щодо сімейних цінностей суттєво відрізняється від жіночого.

Отримані результати показують, що для чоловіків найбільш важливими цінностями в сімейному житті є: «матеріальне забезпечення сім'ї» (19,1%), «наявність власного житла» (18,4%), «щастя дітей» (16,3%), «власне здоров'я» (13,7%), «порозуміння з дітьми» (9,3%), «спокій і затишок у родині» (8,2%), «задоволення сексуальних потреб» (6,5%), «власний зовнішній вигляд» (4,2%), «відвертість у взаєминах» (2,9%), «кохання» (1,4%).

Отримані результати були занесені до таблиці 2.3, яка відображає «Сімейні цінності жінок та чоловіків» [24, с. 221].

Таблиця 2.3

Сімейні цінності жінок та чоловіків

Цінності/розподіл	Жінки (%)	Чоловіки (%)

ілвідповідей		
Наявністьвласногопомешкання		
Кохання		
Спокійізатишкуродині		
Власнийзовні		

шній вигляд		
Щастя власних дітей		
Власне здоров’я		
Матеріальне забезпечення сім’ї		
Порозуміння з дітьми		

ми		
Відвертість у взаєминах		
Задоволення сексуальних потреб		

Загалом, структура сімейних цінностей жінок в основному орієнтована на задоволення особистих потреб, тоді як у чоловіків переважають матеріально-прагматичні орієнтири. Проте, щастя дітей має залишатися пріоритетом як для чоловіків, так і для жінок.

Отже, аналізуючи отримані результати, можна зробити висновок, що діти з родин, які переживають складні життєві обставини, страждають через брак уваги з боку батьків. Це, без сумніву, має негативний вплив на формування їх особистості.

За результатами аналізу зібраних даних за цією програмою, ми виявили, що в сім'ях, які стали об'єктом дослідження, спостерігається значний рівень недостатньої уваги та турботи з боку батьків щодо їхніх дітей.

Соціально-педагогічні технології профілактики соціального сирітства в практиці центрів соціальних служб

Соціально-педагогічні технології профілактики соціального сирітства в практиці центрів соціальних служб є одним із ключових напрямів сучасної соціальної роботи, орієнтованої на збереження сім'ї, захист прав дитини та створення сприятливого середовища для її розвитку. Соціальне сирітство — це не лише результат фактичного залишення дитини без батьківського піклування, але й наслідок глибших соціальних проблем: бідності, безробіття, насильства в сім'ї, алкоголізму, наркоманії, низької батьківської компетентності, відсутності соціальної підтримки. Завданням центрів соціальних служб є вчасне виявлення таких сімей, діагностика ризиків і застосування ефективних технологій впливу, спрямованих на зниження ймовірності втрати батьківського піклування.

Соціально-педагогічні технології в цій сфері охоплюють комплекс індивідуальної, групової та громадської роботи. Одним із найпоширеніших механізмів є соціальне консультування, під час якого фахівці допомагають батькам зрозуміти причини кризових ситуацій у родині, знайти шляхи їх подолання, активізувати внутрішні ресурси, сприяють зміні установок та поведінкових моделей. Консультації можуть охоплювати теми догляду за дитиною, навичок ненасильницького виховання, побудови емоційного зв'язку між батьками та дітьми, юридичні аспекти відповідальності за невиконання батьківських обов'язків [26, с. 145].

У профілактиці соціального сирітства активно використовуються технології соціального супроводу, коли родина перебуває під постійним

наглядом і підтримкою фахівців. Це дозволяє формувати індивідуальний план допомоги, моніторити динаміку змін, сприяти подоланню складних життєвих обставин. Такий супровід часто включає допомогу у працевлаштуванні одного або обох батьків, налагодження зв'язків із державними або благодійними програмами підтримки, організацію доступу до медичних чи освітніх послуг.

Важливим компонентом соціально-педагогічної технології є робота з дітьми, які вже постраждали від неналежного батьківського піклування або мають ризик його втратити. З ними проводяться індивідуальні консультації, психологічна підтримка, ігрова терапія, тренінги особистісного розвитку, формування стійкості до стресу, підвищення самооцінки. Часто для таких дітей організовуються дозвілля, освітні гуртки, літні табори, що дозволяє їм знову відчути емоційне тепло, турботу, належність до соціуму.

Сучасні центри соціальних служб активно співпрацюють із навчальними закладами, закладами охорони здоров'я, територіальними громадами, благодійними фондами та волонтерами, що дозволяє впроваджувати міждисциплінарний підхід. Це дає змогу комплексно оцінювати ситуацію в родині, координувати дії фахівців, уникати дублювання послуг, формувати єдину траєкторію підтримки сім'ї.

У практиці профілактики соціального сирітства все більшого значення набуває раннє виявлення кризових родин та формування культури батьківства. Для цього застосовуються інформаційно-просвітницькі кампанії, виїзні консультації в сільські громади, онлайн-ресурси для молодих батьків, інтерактивні методи просвіти [23, с. 105].

Діяльність Управління ґрунтується на чинній нормативно-правовій базі України, включаючи ключові галузеві закони, зокрема «Про соціальні послуги», «Про охорону дитинства», «Про охорону здоров'я», а також постанови Кабінету Міністрів України та рішення органів місцевого самоврядування. Така правова основа забезпечує легітимність, системність та послідовність у реалізації заходів соціального захисту населення, сприяючи

комплексному підходу до підтримки дітей, сімей та вразливих категорій громадян.

Основні принципи роботи Управління полягають у забезпеченні рівного доступу до соціальних послуг для всіх громадян, дотриманні прозорості у процесах надання допомоги та раціональному використанні ресурсів. Крім того, важливим аспектом є активна співпраця з громадськими організаціями та Центрами соціальних служб, що дозволяє ефективно реалізовувати програми підтримки і сприяти соціальній інтеграції вразливих груп населення.

Соціальне сирітство виникає, коли дитина має обох батьків, але через певні складнощі в їхньому житті вони не в змозі або не бажають виконувати свої обов'язки щодо виховання та утримання дитини. Це може бути наслідком різних проблем, таких як алкоголізм, насильство в сім'ї, безробіття або інші кризові ситуації, що призводять до відмови або невиконання батьківських функцій.

Профілактика соціального сирітства полягає в ранньому виявленні сімей, які перебувають у кризових умовах, а також у наданні соціальної підтримки, педагогічної допомоги та залученні до програм освіти та реабілітації. Це спрямовано на запобігання порушенню батьківських обов'язків і забезпечення належних умов для розвитку дитини в родині.

У рамках роботи Управління та Центрів соціальних служб Липовецької громади впроваджуються різноманітні соціально-педагогічні технології, спрямовані на підтримку та допомогу вразливим родинам (див. табл. 2.4) [25, с. 5].

Таблиця 2.4

Соціально-педагогічні технології підтримки сімей та профілактики соціального сирітства

Соціально-педагогічна технологія	Опис

Індивідуальне консультування та соціальний супровід сімей	Надання підтримки сім'ям у подоланні психологічних, правових і матеріальних труднощів, розробка персоналізованого плану для подолання кризових ситуацій.
Кризове втручання	Оперативне надання допомоги в умовах криз, таких як домашнє насильство, загроза втрати дитини чи житла, або інші надзвичайні ситуації, що потребують негайного втручання.
Профілактичні інформаційні кампанії	Проведення роз'яснювальних заходів щодо прав та обов'язків батьків, шляхів уникнення соціального сирітства та доступних варіантів допомоги для сімей у складних ситуаціях.
Навчання батьківських навичок	Організація тренінгів і консультацій із психологами та педагогами для підвищення батьківської компетентності та розвитку здорових виховних практик.
Сімейні клуби	Створення підтримуючих просторів для батьків, де вони можуть ділитися досвідом, отримувати поради й допомогу в вихованні дітей за складних обставин.
Підтримка у працевлаштуванні	Надання допомоги у пошуку роботи, складанні резюме, консультаціях з оформленням трудових документів та підтримка у зв'язку з центрами зайнятості.
Міжвідомча співпраця	Спільна робота з медичними, освітніми та правоохоронними установами для всебічної підтримки сімей, які стикаються з серйозними соціальними та економічними проблемами.

Управління соціального захисту населення активно реалізує програми, орієнтовані на запобігання втручанню в сімейні відносини та вилученню дітей з родин. Зокрема, проводиться (див. табл. 2.5) [25, с. 7].

Діяльність Управління соціального захисту населення та охорони здоров'я Липовецької міської ради, спільно з Центрами соціальних служб, зосереджена на ключових аспектах попередження соціального сирітства. Застосування соціально-педагогічних технологій дає змогу оперативно ідентифікувати сім'ї, що перебувають у кризовому стані, допомогти їм відновити стабільність та забезпечити збереження сімейного середовища для дитини.

Таблиця 2.5

Напрями діяльності з підтримки вразливих родин та запобігання соціальному сирітству

Напрямок діяльності	Опис

Підтримка багатодітних родин, малозабезпечених сімей та одиноких матерів	Оказання соціальної допомоги через виплати та інші ресурси, спрямовані на покращення життєвого рівня цих родин.
Консультації щодо отримання соціальних виплат, субсидій та правової допомоги	Надання детальної інформації про можливості соціальної підтримки, оформлення субсидій і правового захисту для родин, що потребують допомоги.
Соціальний супровід родин з ризиком позбавлення батьківських прав	Системна робота з родинами, де існує загроза втрати батьківських прав, з метою надання психологічної та соціальної підтримки для запобігання цьому.
Тимчасове розміщення матерів з дітьми, які постраждали від насильства або втратили житло	Забезпечення тимчасовим житлом матерів з дітьми в екстрених випадках, коли вони опинилися в складних життєвих ситуаціях через насильство чи втрату житла.
Спільна робота з Центром соціальних служб для виявлення проблемних родин та створення індивідуальних планів підтримки	Тісна співпраця з Центром соціальних служб для ідентифікації родин, які потребують допомоги, та розробка персоналізованих планів реабілітації та підтримки.

Цей підхід допомагає знизити кількість дітей, які потрапляють до інтернатних установ, створюючи безпечні умови для їхнього розвитку в межах родини та громади.

Загалом соціально-педагогічні технології, спрямовані на профілактику соціального сирітства, є не лише способом реагування на кризу, але й інструментом її попередження.

Вони формують середовище підтримки для родин, які з різних причин опинилися на межі втрати дітей, і водночас допомагають відновити їхню здатність функціонувати як повноцінна сімейна система. Така практика потребує постійного розвитку, підготовки кваліфікованих фахівців, міжвідомчої взаємодії та підтримки на рівні державної політики.

2.3. Профілактика сімейного неблагополуччя в умовах функціонування територіальної громади

Профілактика сімейного неблагополуччя в умовах функціонування територіальної громади є важливим елементом соціального розвитку,

спрямованим на забезпечення стабільності та гармонії в сімейних відносинах. Це комплекс заходів, що включає виявлення проблемних родин на ранніх етапах, надання необхідної підтримки та допомоги для запобігання погіршенню їхнього соціального стану. Одним із основних завдань профілактики є створення умов для благополуччя родин, що сприяють уникненню негативних соціальних явищ, таких як насильство в сім'ї, алкогольна та наркотична залежність, а також інші форми соціального неблагополуччя.

Профілактичні заходи повинні бути комплексними, охоплюючи як індивідуальну допомогу, так і соціальне середовище родини. Основну роль у цьому процесі відіграють органи місцевого самоврядування, органи соціального захисту, медичні та освітні установи, правоохоронні органи, а також громадські та благодійні організації. Важливими є програми підтримки, орієнтовані на надання соціальних послуг родинам, що перебувають у складних життєвих обставинах. Це можуть бути послуги психологічної підтримки, юридичні консультації, програми навчання батьківських навичок, організація соціального супроводу та забезпечення доступу до медичних послуг [27, с. 181].

Соціальні працівники, психологи та інші фахівці повинні активно взаємодіяти з родинами, проводити консультації, сприяти вирішенню конфліктних ситуацій, надавати підтримку у питаннях матеріального забезпечення та допомогти налагодити здорові взаємостосунки в родині. Важливою є також організація соціальних клубів та груп підтримки для батьків, де вони можуть ділитися досвідом, отримувати допомогу в подоланні складних ситуацій та навчатися новим способам виховання дітей.

Наявність прогресивних соціальних технологій, таких як індивідуальний супровід сімей, кризове втручання, підтримка в працевлаштуванні та соціальні клуби, дають можливість вирішувати проблеми на місцевому рівні, надаючи родинам необхідну допомогу та підтримку. Таким чином, профілактика сімейного неблагополуччя є важливою складовою

розвитку територіальної громади, що сприяє не тільки стабільності в родинах, а й зміцненню соціальної інфраструктури та забезпеченню кращих умов для всіх її мешканців [30, с. 115].

Сімейне неблагополуччя охоплює низку проблем, таких як насильство в родині, зловживання алкоголем чи наркотиками, економічна нестабільність, порушення батьківських обов'язків, педагогічна неспроможність, відсутність належних умов для розвитку дитини. Ці чинники можуть призвести до соціального сирітства, девіантної поведінки дітей, низького рівня соціалізації та погіршення психоемоційного стану як дітей, так і дорослих. Профілактика таких явищ вимагає не лише виявлення проблем на ранніх етапах, а й системної взаємодії усіх учасників соціального процесу в громаді.

Основною ланкою у цьому процесі є служби у справах дітей, центри соціальних служб, відділи освіти, охорони здоров'я, а також поліцейські офіцери громади. Ефективна профілактика сімейного неблагополуччя можлива лише за умови тісної міжвідомчої співпраці, обміну інформацією, оперативного реагування на сигнали про небезпеку для дитини або сім'ї. Територіальні громади, як найближчий до людини рівень влади, мають можливість формувати адресні програми підтримки сімей, враховуючи специфіку місцевості, рівень зайнятості населення, демографічні особливості, освітні й культурні потреби.

Особливе місце у профілактиці займає соціальна робота з родинами, які перебувають у складних життєвих обставинах. Соціальні працівники громади повинні не лише виявляти такі родини, а й проводити з ними роз'яснювальну, консультативну, посередницьку діяльність, сприяти у працевлаштуванні, оформленні соціальних виплат, доступі до освітніх та медичних послуг. Раннє втручання та підтримка дозволяє запобігти загостренню ситуації та забезпечити сім'ї умови для стабілізації [28, с. 245].

Успішна профілактика також неможлива без активної участі закладів освіти. Вчителі, психологи, класні керівники часто першими помічають зміни в поведінці дитини, ознаки занедбаності або насильства. Їхня готовність

співпрацювати з іншими фахівцями, своєчасно інформувати відповідні служби, може стати критично важливою для порятунку дитини. Крім того, важливою є просвітницька робота серед батьків, організація тренінгів, зустрічей, круглих столів, спрямованих на підвищення батьківської компетентності та формування здорових моделей виховання.

Профілактика сімейного неблагополуччя передбачає й розвиток інфраструктури підтримки сім'ї в громаді. Йдеться про створення кризових центрів, тимчасового притулку, пунктів психологічної допомоги, «гарячих ліній», а також простору для змістовного дозвілля дітей і молоді, сімейних клубів, центрів розвитку. Такі інституції не лише сприяють інтеграції сімей у соціум, але й формують у них відчуття підтримки та належності до спільноти.

Участь громадських організацій, релігійних громад, бізнесу, небайдужих мешканців також може стати ефективною складовою профілактичної діяльності. Ініціативи, що виникають зсередини громади, часто є більш дієвими, оскільки базуються на реальному розумінні потреб населення. Добровільна допомога, менторство, наставництво, участь у благодійних акціях, створення мереж підтримки – усе це додає соціального капіталу громаді та знижує ризики соціального неблагополуччя [16, с. 55].

У таблиці 2.6. ми можемо спостерігати основні напрями профілактики сімейного неблагополуччя в умовах функціонування територіальної громади ЯКОЇ?, які охоплюють ключові аспекти соціальної підтримки родин (див. табл. [29, с. 51].

Представлені дані відображають не лише зміст профілактичної роботи, а й визначають основних суб'єктів її реалізації та очікувані результати.

Такий структурований підхід дозволяє систематизувати заходи, спрямовані на збереження і зміцнення інституту сім'ї, підвищення якості соціальних послуг і формування безпечного та гармонійного середовища для життя дітей і дорослих у громаді.

Таблиця 2.6

Основні напрями профілактики сімейного неблагополуччя в територіальній громаді

Напрям профілактики	Зміст роботи	Суб'єкти, що реалізують	Очікуваний результат
Соціальний супровід родин	Виявлення родин у складних обставинах, надання соціальних послуг, підтримка у вирішенні побутових питань	Соціальні працівники, центри соціальних служб	Стабілізація ситуації у родинах, зменшення рівня неблагополуччя
Освітньо-просвітницька діяльність	Проведення тренінгів, бесід, лекцій, батьківських зустрічей	Освітяни, психологи, соціальні педагоги	Підвищення батьківської компетентності, профілактика насильства
Розвиток інфраструктури підтримки сімей	Створення центрів допомоги, кризових кімнат, сімейних клубів	Місцева влада, НУО, благодійні організації	Підвищення доступності допомоги, покращення умов для сімейного розвитку
Міжвідомча взаємодія	Координація зусиль усіх служб, обмін інформацією, оперативне реагування	Відділи Служби у справах дітей, поліція, медики, освітяни	Швидке виявлення проблем і своєчасна допомога
Профілактична робота з молоддю	Освіта щодо відповідального батьківства, формування здорових моделей стосунків	Школи, молодіжні центри, психологи	Формування свідомих майбутніх батьків, попередження неблагополуччя
Участь громади та НУО	Волонтерські ініціативи, наставництво, підтримка сімей із боку місцевих жителів	Громадські організації, церковні громади, активісти	Посилення соціальної згуртованості, зменшення соціального відчуження
Раннє виявлення проблем	Моніторинг дітей у школах, медичних установах, опитування, спостереження	Педагоги, лікарі, соціальні служби	Виявлення сімей у групі ризику до виникнення кризової ситуації

Загалом, профілактика сімейного неблагополуччя в умовах функціонування територіальної громади є багатогранним процесом, що охоплює широкий спектр соціальних, освітніх, медичних та правових заходів. Як показано в узагальненій таблиці, ефективна профілактична робота вимагає тісної взаємодії між усіма суб'єктами соціального впливу: органами місцевого

самоврядування, соціальними службами, закладами освіти та охорони здоров’я, поліцією, громадськими та релігійними організаціями.

Ключовим чинником успіху є раннє виявлення проблем у родинах, своєчасне надання адресної допомоги та забезпечення доступу до якісних соціальних послуг. Особливу роль відіграє індивідуальний підхід до кожної сім’ї, активна участь соціальних працівників, педагогів, психологів, а також залучення місцевих жителів і волонтерів до спільного вирішення проблем.

Комплексний характер профілактики дозволяє не лише знизити рівень сімейного неблагополуччя, але й сприяє формуванню стійкої соціальної інфраструктури громади. Завдяки розвитку центрів підтримки, впровадженню програм просвітницького характеру, формуванню навичок відповідального батьківства та посиленню міжвідомчої взаємодії, територіальні громади здатні створити сприятливе середовище для зростання та розвитку кожної дитини й кожної родини.

Таким чином, профілактика сімейного неблагополуччя — це не лише соціальна послуга, а стратегічний напрям розвитку громади, що забезпечує її стабільність, безпеку та добробут у довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ

Сім’я, яка перебуває у складних життєвих обставинах, є складним соціальним утворенням і водночас — важливим об’єктом наукового аналізу. Її вивчення потребує міждисциплінарного підходу, оскільки така сім’я не лише потребує підтримки, а й відіграє ключову роль у соціалізації дитини, навіть за умов кризи. Визначення її як об’єкта соціально-педагогічної та правової роботи дозволяє цілісно підходити до розробки профілактичних і підтримуючих заходів.

Діти з соціально неблагополучних родин становлять окрему соціально-педагогічну групу, яка характеризується уразливістю, зниженими адаптаційними можливостями та ризиками соціального відчуження. Вони потребують особливої уваги з боку соціальних служб, освітніх установ і громадських організацій.

Категорія «діти із неблагополучних сімей» має як соціально-педагогічне, так і адміністративно-правове значення. У першому випадку акцент ставиться на підтримці, розвитку та вихованні дитини, а в другому — на захисті її прав, запобіганні насильству, жорстокому поводженню чи нехтуванню основними потребами. Це вимагає тісної взаємодії між соціальними службами та органами влади.

Дослідження методики вивчення батьківсько-дитячих стосунків і оцінювання ризиків соціального сирітства дозволило визначити дієві підходи до ранньої діагностики проблемних ситуацій у родині. Застосування оцінювання на основі стандартів соціальної роботи допомагає своєчасно виявити ризики та запобігти кризовим явищам.

Соціально-педагогічні технології профілактики соціального сирітства, які використовуються в практиці центрів соціальних служб, довели свою ефективність у випадках застосування індивідуального підходу, наставництва, соціального супроводу та підтримки батьків у формуванні належних виховних

компетенцій. Система роботи має орієнтуватися не лише на кризове втручання, а й на довгострокову підтримку.

Функціонування територіальних громад відкриває нові можливості для профілактики сімейного неблагополуччя, зокрема через розвиток партнерства між службами, органами місцевого самоврядування, освітніми та медичними установами. Підвищення якості соціальних послуг на місцевому рівні, залучення громад до вирішення проблем уразливих сімей, розвиток соціального волонтерства і громадських ініціатив — усе це сприяє створенню умов для запобігання соціальному сирітству.

Таким чином, вирішення проблеми соціального сирітства потребує комплексного, скоординованого підходу, орієнтованого на підтримку сім’ї як цілісної системи, в якій основним пріоритетом є благополуччя дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

іліченко Г. В. Соціально-педагогічний супровід розвитку дитини в контексті гуманістичної парадигми освіти. Вісник Дніпропетровьского університету імені Альфреда Нобеля. Серія: педагогіка і психологія. 2016. С.22-27.

альцова О.В. Збереження контактів з родиною як дотримання права засудженого на сім'ю. Часопис Київського університету права. 2019. С. 229-

уцуляк Л. І. Соціально-педагогічні умови реінтеграції дітей із неблагополучних сімей в умовах школи-інтернату. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2021. С. 51-

осліджeння: Аналіз механізмів підтримки осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах. Київ, 2023. 34 с.

уравель Т.В. Соціальна профілактика як напрям соціально педагогічної діяльності. Соціальна педагогіка : навч. посібник. Київ: Академвидав, 2013. С.

авитик М. Заходи профілактики домашнього насильства серед студентської молоді (за матеріалами онлайн-опитування) Соціологія. Соціальна робота. Соціальне забезпечення. Регулювання соціальних проблем: збірник матеріалів доповідей. Львів, 2021. С.69 – 72.

ємба Б. А. Освіта суспільства як один з елементів соціальної допомоги маргінальним сім'ям. Збірник наукових праць Херсонського державного Університету. Педагогічні науки. 2016. С. 131-136.

ващенко Т. Ю. Оцінка сучасних заходів підтримки сімей з дітьми в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2014. С. 90 100.

апська А.Й. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями: навчально-методичний посібник. Київ: Слово, 2015. 245 с

араман О.Л., Юрків Я. І. Вразливі категорії населення як об'єкт соціальної роботи в громаді. Львів: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 5-15.

оржик І.М. Соціально-педагогічна підтримка дітей із неблагополучних сімей. Студентський науковий вимір соціальнопедагогічних проблем сьогодення: збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2018 р., м. Ніжин). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С.39-42.

остючков С.К. Основи соціальної держави та громадянського суспільства: Навчальний посібник. Херсон: Айлант, 2016. 256 с

равець Г. В. Соціально-економічне значення адресної соціальної допомоги в Україні. Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. 2018. С. 76-83.

упченко Р. В. Проблеми правового регулювання державної соціальної допомоги сім'ям при народженні дитини в Україні. Збірник наукових праць Харківського національно-педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2018. С. 58-64.

учер Г. М. Інновації соціальної роботи із сім'ями, що опинилися в складних життєвих обставинах. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Херсон, 2018. С. 207-212.

останюк Г.С. Особливості виховання дітей у благополучних і неблагополучних сім'ях. Студентський науковий вимір соціальнопедагогічних проблем сьогодення: збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2018 р., м. Ніжин). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С.54-55.

18. Любецька М. М. Розвиток наукового знання у сфері здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. Інвестиції: практика та досвід. 2019. С. 97-100.

атвієнко І.Л. Фінансування соціально вразливих верств населення: теоретичні аспекти дослідження. Економічний університету. 2017. С. 274-282.

ачуліна І. І., Скала Я. Є. Волонетерство, як соціальний феномен. Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи: збірник матеріалів Х Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Кам'янське, 2023. С. 56-58.

іхеєва О. Ю. Соціально-правова підтримка сімей вимушених переселенців. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 88-95.
ліфіренко Л. Удосконалення методичних підходів оцінювання ефективності соціальної допомоги у контексті політики подолання бідності та нерівних можливостей населення України. Тернопіль: Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2019. С. 98-110.
собливості надання медичних та соціальних послуг для вразливих категорій населення з використанням ґендерно-чутливого підходу: Навч. посіб. Київ: МБФ «Альянс громадського здоров'я», 2017.112 с.
ихтіна Н. П. Вплив стихійної соціалізації дітей дошкільного віку в умовах неблагополучної сім'ї на виникнення негативних проявів у їхній поведінці. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні наук. 2018. С. 104-112.
ихтіна Н. П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навч. посібник. Ніжин: НДУ ім. Гоголя, 2014. 376 с.
рисяжнюк О.О. Звіт з стажувальної практики. Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна», Кафедра соціальних технологій. Вінниця, 2025. С. 1-14.
ротас О. Л. Трансформація інституту сім'ї як чинник умов сімейного виховання. Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки». 2020. С.

аєвська Я.М. Особливості сімейної соціалізації в різних типах неблагополучних сімей. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціальнопедагогічна. 2016. С. 175-184.
ебенок В. Р., Наумкіна О. А. Проблема соціалізації дітей з неблагополучних сімей. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». 2021. С.243-245.
ичова В. В., Ібрагім Ю. С. Соціальна робота з багатодітними сім'ями в м.

Харкові. SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2018. С.50- 60.
оціальна робота з вразливими сім’ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ: Обнова Компані, 2017. 256 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест-опитувальник «Стратегії сімейного виховання»

Інструкція: За допомогою цього тесту ви можете оцінити власний підхід до виховання в родині. Для кожного запитання оберіть варіант відповіді, який найбільше відповідає вашому стилю виховання.

Як ви вважаєте, що більше визначає характер особистості: спадковість чи виховання?

А. Поєднання природних задатків і умов середовища.

Б. Переважно виховання.

В. Основну роль відіграють вроджені якості.

Г. Це визначається життєвим досвідом, а не тільки спадковістю чи вихованням.

Як ви ставитеся до твердження, що діти можуть виховувати своїх батьків?

А. Це надумане твердження, яке не має під собою реальної основи.

Б. Можна погодитись з цим, але з умовою, що батьки все ж повинні виконувати роль вихователів.

В. Цілком погоджуюсь (діти дійсно виховують своїх батьків).

Г. Я не замислювався над цим, важко відповісти.

Яке з наступних висловлювань про виховання вам здається найбільш вірним?

А. «Навчи сина слухняності, і зможеш навчити його всьому іншому»

Б. «Дітям потрібні не настанови, а приклади».

В. «Метою виховання є навчити дітей обходитися без нас».

Г. «Якщо вам більше нічого сказати дитині, просто нагадайте, щоб він пішов умитися».

Чи вважаєте ви, що батьки повинні пояснювати дітям питання, пов’язані з сексуальністю?

А. Безумовно, саме батьки повинні першими ввести ці теми.

Б. Коли діти стануть старшими, потрібно буде провести з ними розмову на цю тему.

В. Вважаю, що батьки повинні надавати дітям доступну інформацію за необхідності.

Г. Мене цьому ніхто не вчив, і думаю, що життя само навчить їх.

Чи повинні батьки давати дитині гроші на кишенькові витрати?

А. Найкраще регулярно надавати певну суму і контролювати витрати.
Б. Доцільно давати визначену суму на певний період, щоб дитина навчилась планувати свої витрати.

В. Якщо дитина попросить, можна дати гроші.

Г. Якщо є можливість, інколи можна дати їй якусь суму.

к ви поступите, якщо дізнаєтесь, що вашу дитину образив однокласник?
А. Негайно вирушу з'ясувати стосунки з батьками кривдника.
Б. Поясню дитині, як краще діяти в подібних ситуаціях.
В. Засмучуся і постараюсь втішити дитину.
Г. Діти самі повинні розібратися з подібними ситуаціями, тим більше, що їх образи часто бувають тимчасовими.

Як ви ставитесь до лихослів’я з боку вашої дитини?

А. Лихослів'я потрібно одразу припиняти, покарання необхідне, а від спілкування з невихованими однолітками дитину слід захистити.

Б. Спробую донести до її розуміння, що це неприємно серед порядних людей і в нашій родині.

В. Дитина повинна мати право виражати свої почуття, навіть таким способом.

Г. Це звичайні слова, не варто приділяти цьому надмірну увагу, поки це не виходить за межі.

Якщо ваша підліткова дитина хоче провести вихідні у подруги, де буде компанія однолітків без батьків, як ви відреагуєте?

А. Не дозволю, такі зустрічі можуть призвести до неприємних наслідків. Якщо діти хочуть повеселитись, нехай роблять це під наглядом старших.

Б. Можливо, якщо я знаю її друзів і вважаю їх надійними та порядними.

В. Вона достатньо розумна, щоб прийняти правильне рішення. Однак я буду трішки хвилюватись за її відсутності.

Г. Не бачу причин забороняти.

Як ви вчините, якщо дізнаєтесь, що дитина вам збрехала?

А. Постараюсь вивести її на чисту воду і присоромити.

Б. Спробую зрозуміти, чому вона вирішила збрехати.

В. Засмучусь через це.

Г. Якщо брехня не є серйозною, не буду з цього робити проблему.

Чи вважаєте ви, що є гарним прикладом для своєї дитини?

А. Безумовно, я намагаюся бути хорошим прикладом.

Б. Прагну бути гідним прикладом для своєї дитини.

В. Сподіваюся, що мій приклад буде корисним.

Г. Не знаю, важко оцінити.

Інтерпретація результатів тесту. Використовуючи таблицю, позначте вибрані вами варіанти відповідей і зіставте їх з типами батьківської поведінки, що відображаються в результатах тесту.

Чим частіше ви обираєте відповіді одного з типів, тим яскравіше виражений у вашій родині відповідний стиль виховання. Якщо серед ваших відповідей немає явного лідера, це може свідчити про суперечливий стиль виховання, при якому відсутні стабільні принципи, а поведінка батьків залежить від змінливих настроїв.

Стиль поведінки	*Номери запитань*									
	1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*
Авторитетний	Б	В	В	Г	В	Г	А	Б	Г	Б
Авторитарний	А	А	Г	В	Б	Б	Б	А	А	А
Ліберальний	В	Б	Б	Б	А	А	Г	В	В	В
Індиферентний	Г	Г	А	А	Г	В	В	Г	Б	Г

Додаток Б

Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна

Структура тесту була розроблена на основі математичного аналізу важливих факторів. Внаслідок факторного аналізу було виокремлено 4 основні фактори: «прийняття-відштовхування», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха». Інструкція: на кожне питання відповідайте «так» або «ні».

Запитання для тесту:

и завжди ви відчуваєте співчуття до своєї дитини?

и вважаєте ви за необхідне знати всі думки вашої дитини?

и поважаєте ви свою дитину?

и вважаєте ви, що поведінка вашої дитини значно відрізняється від загальноприйнятих норм?

и вважаєте, що дитину слід оберігати від реальних життєвих труднощів, якщо вони можуть її травмувати?

и відчуваєте ви прихильність до своєї дитини?

и вважаєте, що добрі батьки повинні захищати дитину від труднощів життя?

и часто ваша дитина викликає у вас неприємні почуття?

и завжди ви прагнете допомогти своїй дитині?

и вважаєте, що іноді глузування або насмішки можуть бути корисними для вашої дитини?

и відчуваєте ви розчарування щодо своєї дитини?

и вважаєте, що ваша дитина не досягне успіху в житті?

и здається вам, що інші діти знущаються над вашою дитиною?

и вважаєте, що вчинки вашої дитини не гідні поваги?

и вважаєте, що ваша дитина не зовсім зріла для свого віку?

и вважаєте, що ваша дитина спеціально намагається вас розчарувати?

и вважаєте, що ваша дитина поглинає всі негативні впливи навколишнього світу?

и важко вам навчити дитину хорошим манерам, навіть при великих зусиллях?

и вважаєте, що дитину слід утримувати в суворих рамках, щоб виростила порядною людиною?

и любите ви, коли друзі вашої дитини приходять до вас додому?

и схвалюєте ви свою дитину?

и вважаєте, що все погане в житті підсумовується для вашої дитини?

и вважаєте, що ваша дитина не досягне значних успіхів?

и відчуваєте сором, коли порівнюєте свою дитину з іншими дітьми, зокрема з точки зору розумових здібностей?

и жалкуєте ви за тим, що ваша дитина росте і дорослішає?

и здається вам, що ваша дитина менш розвинена за своїх однолітків?

и любите ви проводити свій вільний час з дитиною?

и жалкуєте ви про те, що ваша дитина росте та змінюється?

и часто ви відчуваєте негатив до своєї дитини?

и мрієте ви, щоб ваша дитина досягла тих успіхів, яких вам не вдалося досягнути?

и вважаєте, що батьки повинні адаптуватися до потреб дитини?

и намагаєтесь виконувати всі прохання вашої дитини?

и враховуєте ви думку дитини при прийнятті сімейних рішень?

и вважаєте, що капризи дитини спричинені егоїзмом, впертістю або лінню?

и готові ви визнати, що ваша дитина може бути права в конфліктних ситуаціях?

и вважаєте, що діти можуть зрозуміти, що батьки теж можуть помилятися?

и завжди враховуєте потреби та думки вашої дитини?

и відчуваєте приязнь до своєї дитини?

и цікавитесь життям вашої дитини?

и відчуваєте, що відпочинок з дитиною неможливий?

и вважаєте, що для дитини найголовніше – це спокійне і безтурботне дитинство?

и здається вам, що ваша дитина нездатна досягнути чогось значного?

и розділяєте ви захоплення своєї дитини?

и вважаєте, що ваша дитина може роздратувати будь-кого?

и поділяєте ви гіркоту і смуток своєї дитини?
и дратує вас ваша дитина?
и вважаєте, що виховання дитини – це постійне нервове напруження?
и вважаєте, що сувора дисципліна в дитинстві формує сильний характер?
и не довіряєте своїй дитині?
и вважаєте, що суворе виховання принесе користь дитині в майбутньому?
и іноді ви відчуваєте ненависть до своєї дитини?
и вважаєте, що у вашої дитини більше недоліків, ніж переваг?
и поділяєте ви інтереси своєї дитини?
и вважаєте, що ваша дитина не здатна робити щось самостійно?
и вважаєте, що ваша дитина не підготовлена до життя?
и подобається вам ваша дитина такою, якою вона є?
и стежите ви за здоров'ям вашої дитини?
и захоплюєтесь ви вашою дитиною?
и вважаєте, що дитина не повинна мати секретів від батьків?
и сумніваєтеся в здібностях вашої дитини і не приховуєте це від неї?
и хочете ви, щоб ваша дитина товаришувала з дітьми, які подобаються вам?

Ключі для інтерпретації результатів тесту:

рийняття-відштовхування – відображаються відповіді на питання 3, 4, 8, 10,

ооперація – включає відповіді на запитання 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.
имбіоз – стосується питань 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
вторитарна гіперсоціалізація – відповіді на запитання 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
аленький невдаха – відповідають питанням 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.
На одній шкалі батьки приймають свою дитину такою, якою вона є, визнаючи її унікальність і проявляючи повагу та прихильність до її особистості.

На одній шкалі батьки активно взаємодіють з дитиною, приділяючи їй достатньо уваги, поважають її інтереси та підтримують її плани. На іншій шкалі батьки відчувають, що їх виховання не дає бажаних результатів, і вважають, що дитина не зможе адаптуватися до життя та досягти успіху.

Батьки часто переживають негативні емоції щодо своєї дитини, такі як смуток чи злість. Вони відчувають недовіру до дитини і не визнають її особистості, що впливає на їхнє ставлення та взаємодію з нею.

2. «Кооперація» Шкала відображає позитивне та підтримуюче ставлення батьків до дитини. Вона вказує на те, що батьки зацікавлені в її планах і прагнуть допомогти, виявляючи увагу та співчуття до її потреб.

Батьки високо оцінюють інтелектуальні та творчі досягнення своєї дитини, відчуваючи гордість за її успіхи. Вони підтримують ініціативу та незалежність дитини, сприяють її самостійності. Батьки довіряють своїй дитині та завжди готові підтримати її в будь-яких питаннях.

Шкала «Симбіоз» відображає надмірну емоційну залежність у стосунках між батьками та дитиною. Батьки вбачають себе невід'ємною частиною дитини, намагаються задовольнити всі її потреби та оберігати від будь-яких труднощів і неприємностей, що можуть виникнути у житті.

Батьки часто переживають за благополуччя своєї дитини, вважаючи її вразливою та потребуючою постійного захисту.

Шкала характеризує жорсткий контроль над поведінкою дитини, коли батьки активно втручаються в її рішення та дії, намагаючись максимально сформувати її поведінку відповідно до своїх вимог і соціальних норм.

Батьки дотримуються суворої дисципліни, очікуючи від дитини беззаперечного підпорядкування встановленим правилам. Власна думка дитини часто не береться до уваги, а її вияв може спричинити осуд або покарання. Водночас батьки пильно стежать за успіхами дитини, її особистими якостями та внутрішнім світом, прагнучи контролювати навіть найменші прояви індивідуальності.

5. «Маленький невдаха»

Ця шкала демонструє специфіку ставлення батьків до дитини, яке ґрунтується на знеціненні її зрілості та можливостей. Батьки сприймають дитину як надто маленьку, незрілу, неспроможну до самостійних рішень. Її

інтереси, емоції та судження здаються їм несерйозними або надто наївними, через що вони часто не надають їм належного значення. Такий підхід може формувати у дитини почуття меншовартості та залежності.

Дитину сприймають як слабку, неуспішну та схильну до негативного впливу. Батьки сумніваються у її здатності впоратися з життєвими викликами та не виявляють до неї достатньої довіри. У результаті вони прагнуть постійно контролювати поведінку дитини, обмежуючи її самостійність і намагаючись уберегти від складнощів реального світу.